

درایه و رجال شیعه در «فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه»

علی صدرایی خویی*

چکیده: این مقاله، به معرفی کلی طرح «فهرستگان نسخه‌های خطی حدیثی و علوم حدیث شیعه» می‌پردازد که توسط مؤسسه دارالحدیث در حال اجرا است و تاکنون یک جلد از ۱۶ جلد آن منتشر شده است. این فهرستگان، فهرستی است مشترک از کتابهای مربوط به حدیث شیعی در ۱۸۵ کتابخانه، که ۹۳ کتابخانه عمومی و ۹۲ کتابخانه خصوصی را در بر دارد.

ابتدا هدف طرح، مراحل تدوین و تنظیم اطلاعات، ساختار کلی معرفی منابع در این فهرست مشترک (از جهت کتابشناسی و نسخه‌شناسی)، فهرست‌های نسخه‌های خطی مورد استفاده در طرح (که ۲۶ عنوان از آنها قبل از چاپ شدن مورد استفاده است) بیان می‌شود. پس از آن، نگاهی تحلیلی و آماری به کتابهای درایه الحدیث شیعی آمده است. براین اساس، ۹۷ عنوان کتابهای شیعی مربوط به علم درایه الحدیث در ۴۷۹ نسخه معرفی شده، که به ترتیب زمان ذکر می‌شود و نخستین کتاب مستقل این موضوع در قرن پنجم بوده است.

در این میان، نسخه‌هایی از ۱۹ کتاب به خط مؤلف شناسایی شده که نام و محل نسخه‌های آنها یاد می‌شود. پس از آن ۶۷ عنوان کتاب یاد می‌شود

که تاکنون به چاپ نرسیده و سزاوار است مورد تحقیق قرار گیرد. آن‌گاه، نظری آماری به کتابها - بر اساس تعداد نسخه‌های آنها - می‌آید، که میزان توجه به کتابها را در بحث و درس دانشمندان نشان می‌دهد. در پایان، تقسیم آماری کتابها بر اساس زبان (فارسی و عربی) آمده است.

کلید واژه‌ها: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه / علم الحدیث، کتابشناسی / رجال، کتابشناسی / درایة الحدیث، کتابشناسی / کتابهای خطی، علم الحدیث / درایة الحدیث، تحلیل آماری کتابها.

مقدمه

حدیث، بعد از قرآن کریم، یکی از منابع اصلی اندیشه و رفتار مسلمانان است. به همین دلیل، دانشمندان در سده‌های گذشته برای به دست آوردن حدیث و کتابت آن، سختی‌های زیادی را متحمل می‌شدند و در نقل آن، دقت و حساسیت زیادی به خرج می‌دادند و برای اهل بیت روایت حدیث، شروطی را قائل می‌شدند. با وجود اهتمام زیاد عالمان به نقل روایت و حفظ آثار حدیثی، کتاب‌های حدیثی زیادی در حوادث روزگار از بین رفته و آیندگان از آنها محروم شده‌اند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، توجه ویژه‌ای به احیای آثار حدیثی مبذول گردید، هر چند که تاکنون حدیث، جایگاه واقعی خود را در جامعه علمی ما نیافته است. بر همین اساس، ضرورت اطلاع رسانی جامع درباره آثار حدیثی شیعه برای تدوین تاریخ حدیث و بررسی و احیای آثار حدیثی احساس می‌گردد.

این نوشتار نظری دارد بر فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه که در موضوع درایه و رجال شیعه منتشر شده است^(۱).

۱ - چهار سال پیش نیز، گزارشی مختصر در مورد این طرح منتشر شد، با این عنوان: «گزارشی از طرح فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه»، علی صدراپی خویی، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۱۶، تابستان ۱۳۷۹، ص ۱۹۶ - ۱۹۹

بخش اول: فهرستگان

فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث برای پاسخگویی به این نیاز طراحی شده و هدف عمده از آن چند تحقق چند امر است:

- الف)** شناسایی نسخه‌های خطی موجود از آثار حدیثی شیعه امامیه؛
- ب)** شناسایی آثار مفقود که نسخه‌های آنها تاکنون از دید محققان به دور مانده است؛
- ج)** شناسایی آثاری که تاکنون به چاپ نرسیده‌اند؛
- د)** شناسایی نسخه‌های معتبر و ممتاز از آثاری که به چاپ رسیده‌اند؛
- ه)** شناسایی حوزه‌های حدیثی در عصرها و شهرهای مختلف با توجه به آثار نوشته شده در هر منطقه و دوره و با توجه به اجازات حدیثی بر جای مانده؛
- و)** شناسایی کاتبان نسخه‌های حدیثی و علوم حدیثی در دوره‌های مختلف؛
- ز)** نمایاندن سیر تحول علوم حدیث با توجه به آثار برجای مانده.

این طرح در دو بخش مجزا: ۱- کتابخانه‌های داخل ایران؛ ۲- کتابخانه‌های خارج از ایران، اجرا می‌شود. مرحله اول: در مورد کتابخانه‌های داخل ایران به اجرا درآمده و در حدود سی و دو هزار برگه فیش مربوط به کتابهای حدیثی، از فهرس نسخ خطی - منتشر شده تا سال ۱۳۸۰ش - استخراج شده است.

ترتیب و تنظیم اطلاعات

اطلاعات استخراج شده بدین ترتیب یافته است:

۱. فیشها ابتدا، به هفت موضوع کلی تقسیم گردیدند: درایه، رجال، متون حدیث، احادیث قدسی و اسمای حسنی، دعا، اجازات، که اطلاعات متعلق به هر یک از این موضوعات هفتگانه، به ترتیب در مجلدات فهرستگان، منتشر خواهد گردید.
۲. در هر موضوع، یادداشت‌ها به ترتیب الفبایی عنوان کتابها و اطلاعات مربوط به نسخه‌های هر کتاب به ترتیب تاریخ تحریر نسخه‌ها تنظیم شده است. همچنین در ذیل هر موضوع، یادداشت‌های مربوط به شروح، ترجمه‌ها، حواشی، و دیگر موضوعات جزئی مربوط به آن موضوع نیز درج شده است.
۳. دو شماره مسلسل در این فهرستگان به کار رفته، شماره اول به عدد فارسی متعلق به عنوان کتابها، شماره دوم به اعداد انگلیسی مربوط به تعداد نسخه‌ها، شایان ذکر است

که فهرس پایانی هر جلد و نیز فهرس مربوط به کل مجلدات بر اساس این شماره‌ها تنظیم خواهد شد.

چگونگی معرفی کتاب و نسخه‌های آن

معرفی هر کتاب در دو بخش (کتابشناسی، نسخه‌شناسی) صورت گرفته است. در بخش کتابشناسی این اطلاعات درج شده است:

۱. عنوان کتاب؛
 ۲. عنوان یا عنوانهای دیگر کتاب؛
 ۳. زبانی که کتاب به آن نوشته شده است. شایان ذکر است که اغلب کتابهای معرفی شده به عربی و یا فارسی است و تعداد معدوی کتاب ترکی و یا اردو نیز به چشم می‌خورد.
 ۴. نام، لقب، کنیه، نام پدر، نام مشهور و تاریخ وفات مؤلف. اغلب تاریخ وفاتها به هجری قمری است و در غیر این صورت، تاریخهای هجری شمسی و میلادی تذکر داده شده است.
 ۵. معرفی کوتاه محتوای کتاب، شامل: تعداد فصول کتاب، تاریخ تألیف، شخصی که مؤلف کتابش را به وی تقدیم نموده و یا به درخواست وی نگاشته است، تعداد مجلدات کتاب در صورتی که کتاب بیش از یک جلد باشد.
 ۶. چاپ: در این قسمت مشخصات چاپی کتاب در صورتی که منتشر شده باشد درج می‌شود. در کتابهای مشهور که چاپهای متعدد دارند از ذکر مشخصات چاپ خودداری شده و در صورت ضرورت، چاپی که ویژگی خاصی داشته، ذکر شده است.
 ۷. منابع کتابشناسی: در این قسمت، مصادری که اطلاعاتی مربوط به این کتاب در آنها موجود است ذکر شده است.
 ۸. آغاز کتاب
 ۹. انجام کتاب
- در بخش نسخه‌شناسی این اطلاعات درج شده است:
۱۰. نام کتابخانه، شهر، کشور
 ۱۱. شماره نسخه

۱۲. نوع خط

۱۳. عنوان معرفی: اگر عنوانی که در ماخذ برای این نسخه آمده، با عنوان ذکر شده در فهرستگان مغایر باشد، عنوان ذکر شده در ماخذ در این قسمت درج می‌شود.

۱۴. نام کاتب

۱۵. تاریخ کتابت

۱۶. محل کتابت

۱۷. شماره کتاب در مجموعه، در صورتی که کتاب در ضمن مجموعه تحریر یافته باشد.

۱۸. تعداد صفحات

۱۹. سابقه، در صورتی که نسخه قبلاً در کتابخانه دیگری بوده و بعداً به کتابخانه مذکور منتقل شده، شماره نسخه در کتابخانه سابق در این قسمت ذکر شده است. همچنین اگر تصویری از نسخه معرفی شده، در کتابخانه‌ای نگهداری می‌شود شماره تصویر و نام کتابخانه در این قسمت ذکر شده است. در نسخه‌هایی که تصویر آنها در ایران و نسخه اصل در خارج از ایران بوده، ابتدا نام کتابخانه و کشوری که نسخه اصل در آن نگهداری می‌شود ذکر شده و در ذیل عنوان سابقه نام کتابخانه داخلی که تصویر در آن نگهداری می‌شود ذکر شده است.

۲۰. ماخذ: در این بخش نام و شماره جلد و صفحه ماخذ یا مأخذی که اطلاعات نسخه‌شناسی از آن گرفته شده درج شده است.

این نوشتار، نظری دارد بر جلد اول **فهرستگان** که در موضوع درایه و رجال^(۱) شیعه منتشر شده است.

مآخذ و مصادر

مصادری که اطلاعات فهرستگان از آنها اخذ شده شامل تمامی فهرستهای نسخ خطی است^(۲) که تا سال ۱۳۸۰ش در ایران منتشر شده است. در مجموع در بخش

۱. شایان ذکر است که مجلدات بعدی فهرستگان - با عنایت باری تعالی - بدین ترتیب منتشر خواهد شد. جلد ۱: رجال و درایه؛ جلد ۲ تا ۸: متون حدیث؛ جلد ۹ تا ۱۲: دعا؛ جلد ۱۳: حدیث قدسی و اسمای حسنی؛ جلد ۱۴ و ۱۵: اجازات؛ جلد ۱۶: فهرست‌های کلی برای پانزده جلد.
۲. فهرست مصادر مورد استفاده در فهرستگان در مقدمه جلد اول آن ذکر شده است.

کتابخانه‌های داخل ایران، ۱۱۱ عنوان ماخذ مشتمل بر ۳۳۴ جلد مورد استفاده قرار گرفته است. از این تعداد، ۲۶ ماخذ مخطوط و به صورت دستنویس (چاپ نشده) بوده و قبل از چاپ در فهرستگان مورد استفاده قرار گرفته که عبارتند از فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها و مراکز ذیل:

۱. کتابخانه امامزاده هلال آران.
۲. مرکز تحقیقات دارالحدیث.
۳. کتابخانه جعفری کاشان.
۴. کتابخانه شخصی خادم حسینی تبریز.
۵. کتابخانه شخصی جواد شریف.
۶. کتابخانه طبسی حائری.
۷. کتابخانه عمومی سمنان.
۸. کتابخانه حسینه حضرت ابوالفضل علیه السلام.
۹. کتابخانه عمومی آیه الله گلپایگانی (فهرست جدید).
۱۰. مدرسه امام صادق علیه السلام چالوس.
۱۱. مدرسه امیرالمؤمنین علیه السلام آران.
۱۲. مدرسه جعفریه قائن.
۱۳. مدرسه حجازی‌ها.
۱۴. کتابخانه مدرسه سلطانی کاشان.
۱۵. مدرسه صادقیه سمنان.
۱۶. کتابخانه مدرسه فتحعلی بیک (صادقیه) دامغان.
۱۷. مدرسه نمازی خوی جلد دوم.
۱۸. مدرسه ولی عصر علیه السلام تبریز.
۱۹. کتابخانه مسجد اعظم قم (جدید). گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۲۰. کتابخانه مسجد اعظم شه میرزاد.
۲۱. مسجد جامع مراغه.
۲۲. مسجد شیخ بابای مراغه.
۲۳. مقبره سید یعقوب خویی.

۲۴. گنجینه (موزه) خوی .

۲۵. سازمان میراث فرهنگی سمنان .

و نیز: فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه دارالحدیث، قم .

تعداد کتابخانه‌هایی که نسخه‌ای از آنها در فهرستگان معرفی شده، ۱۸۵ کتابخانه بوده که از این تعداد ۹۳ کتابخانه عمومی و ۹۲ کتابخانه خصوصی بوده است.^(۱)

بخش دوم: درایه شیعه

قسمت اول از فهرستگان، درایه شیعه است که در ضمن جلد اول فهرستگان^(۲) منتشر شده است. در این بخش ۹۷ عنوان کتاب در موضوع درایه دارای ۴۷۹ نسخه معرفی شده که به طور میانگین برای هر کتاب ۵ نسخه معرفی شده است.

طبقات مؤلفان علم درایه شیعه

علم درایه قبل از قرن دهم به صورت جدی مورد توجه قرار نگرفته بود و مباحث آن در ضمن علم رجال مورد بحث و بررسی قرار می‌گرفت^(۳). در سده دهم شهید ثانی با نگارش دو اثر خود در درایه تحولی در این عرصه پدید آورد و پس از وی شیخ بهایی و پدرش آن را کمال بخشیدند. هرچه به عصر حاضر نزدیک می‌شویم تعداد مؤلفان علم درایه فزونی گرفته بطوری که در سده چهاردهم بیشترین آثار را در درایه نسبت به قرون گذشته شاهد هستیم. در ذیل طبقات مؤلفان علم درایه، به ترتیب تاریخی با ذکر اثر هر

۱. اسامی این کتابخانه‌ها در مقدمه جلد اول فهرستگان ذکر شده است.

۲ - جلد اول فهرستگان در سال ۱۳۸۲ش با این مشخصات چاپ شده است: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، جلد اول درایه و رجال، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، بهار ۱۳۸۲، وزیری، ۷۶ + ۵۵۴صص. این جلد از بخشهای زیر تشکیل شده است: مقدمه، هفت تا دوازده؛ مآخذ و مصادر، سیزده تا پنجاه و چهار؛ نام کتابخانه‌ها، پنجاه و پنج تا هفتاد و شش؛ بخش اول: درایه شیعه ص ۱-۱۰۴؛ ملحق بخش اول: درایه اهل سنت ۱۰۵-۱۳۰؛ بخش دوم: رجال شیعه، ۱۳۱-۴۵۲؛ ملحق بخش دوم: رجال اهل سنت ۴۵۳-۴۹۲؛ فهرست عناوین کتاب‌های معرفی شده، ۴۹۵-۵۱۴؛ فهرست پدیدآورندگان، ۵۱۵-۵۳۲؛ فهرست کاتبان، ۵۳۳-۵۵۴.

۳ - در مقاله زیر نشان داده شده که ریشه مباحث درایه در احادیث امامان معصوم علیهم‌السلام است و محدثان شیعه، از زمان حضور ائمه علیهم‌السلام همواره به این مباحث پرداخته‌اند. در آثار دانشمندان امامی قبل از قرن دهم هجری نیز مطالب مهم ارزشمند در این مورد وجود دارد، گرچه نخستین تألیف مستقل شیعی در علم درایه را در قرن دهم می‌دانند. ر.ک. مقاله «گزارشی از سیر مباحث درایه در امامیه تا سده دهم هجری»، علی نقی خدایاری، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۳۰، زمستان ۱۳۸۲، ص ۱۳۶ - ۱۶۳.

دانشمند در ذیل نامش می‌پردازیم:

قرن پنجم

حاکم نیشابوری، محمد بن عبد الله (۴۰۵ ق):^(۱): معرفة علوم الحديث (أصول علم الحديث)

قرن ششم

قطب‌الدین سعید راوندی (۵۷۳ ق): ۱. تحرير بيان الأخبار التي في أول الاستبصار ۲. رسالة في أحوال الأخبار ۳. مختصر رسالة في أحوال الأخبار.

قرن دهم

ابن ابی جمهور احسای (بعد از ۹۰۱ ق): تحفة القاصدين في معرفة اصطلاحات المحدثين.
شهيد ثاني زين الدين عاملي (۹۶۵ ق): ۱. بداية الدراية ۲. الرعاية في شرح بداية الدراية ۳. فوائد في الدراية.
حسين بن عبد الصمد عاملي (پدر شيخ بهايي) (۹۸۴ ق): وصول الأخبار إلى أصول الأخبار

قرن یازدهم

شيخ بهايي بهاء الدين محمد عاملي (۱۰۳۰ ق): الوجيزة في الدراية
فخرالدين طريحي نجفي (۱۰۸۷ ق): جامع المقال في ما يتعلق بأحوال الحديث و الرجال

محمد سعید واعظ مرندی (قرن ۱۱ ق): تحفة الإخوان

محمود بن علی، میرزا (قرن ۱۱ ق): ترجمة صفوية في الملة المصطفوية

مهدب الدين احمد بن عبد الرضا بصري (قرن ۱۱ ق): ۱. رسالة في علم أصول الحديث ۲. المقنعة الأنيسة و المغنية النفيسة

۱. بر اساس اظهار نظر مرحوم سيد حسن صدر در كتاب تأسيس الشيعة لعلوم الإسلام، حاکم نیشابوری از دانشمندان بزرگ شیعه بوده است. و به نظر ایشان حاکم اولین مؤلف در علم درایه در جهان اسلام است. رجوع شود به: تأسيس الشيعة لعلوم الاسلام، ص ۲۹۵؛ الذريعة، ۱۹۹/۲؛ دائرة المعارف تشيع، ۳۴/۶.

محمد بن علي تبينى عاملى (قرن ١١ ق): سنن الهداية في علم الدراية

قرن دوازدهم

شيخ عبد الله سماهيجى بحراني (١١٣٥ ق): الكفاية في علم الدراية
سيد ابوالقاسم خوانسارى (جد صاحب روضات) (١١٥٨ ق): حاشية جامع المقال
للطريحي
حسن بن عباس بلاغى نجفى (قرن ١٢ ق): تنقيح المقال في كيفية طريق الاستدلال
شيخ عبد النبي بن مفيد شيرازى (قرن ١٢ ق): شرح الوجيزة في الدراية

قرن سيزدهم

محمد بن عنایت احمد كشميرى (١٢٣٥ ق): نهاية الدراية في شرح الوجيزة
للشيخ البهائي
ابو الحسن بن حسين يزدى (١٢٤٤ ق): الوجيزة في الدراية (الوجيزة في كليات
الرجال)

محمد على بن محمد باقر هزار جريبى (١٢٤٥ ق): السراج المنير في الفوائد
الرجالية

سيد مهدي بن اسماعيل موسى هروى (١٢٧٠ ق): رسالة في الدراية
ملا آقا فاضل دربندى شيروانى (١٢٨٥ ق): القواميس في الرجال و الدراية
سيد ابوطالب مجتهد قائنى (١٢٩٣ ق): الفوائد الغرورية (عمدة المقال في علمي
الدراية و الرجال)

علي بن خليل رازى تهرانى (١٢٩٦ ق): سبل الهداية في علم الدراية (الفوائد
الرجالية)

سيد محمد باقر بن مرتضى طباطبايى يزدى (١٢٩٨ ق): النهاية في علم الدراية
محمد بن احمد بن زين الدين احسائي (قرن ١٣ ق): رسالة في الدراية و الرجال
سيد محمد قاضى دزفولى (قرن ١٣ ق): أساس المطالب في الدراية و المباحث
الرجالية

احمد بن محمد مفيد هزار جريبى (قرن ١٣ ق): جواهر الكلمات في ما يتعلق

محمد علي نوري (قرن ١٣ ق): الدراية
يكي از شاگردان صاحب قوانين (قرن ١٣ ق): دراية الحديث
محمد حسين بن محمد علي شهرستاني (قرن ١٣ ق): رسالة الدراية و الرجال
سيد امجد حسين اله آبادي (قرن ١٣ ق): صفائح الإبريز في شرح الوجيز

قرن چهاردهم

ميرزا محمد تنكابني ، صاحب قصص العلماء (١٣٠٢ ق): منبع الأحكام (منظومة
في الدراية)

ملا علي كني طهراني (١٣٠٦ ق): توضيح المقال في علم الدراية و الرجال
مولى آقا خوئيني قزويني (١٣٠٧ ق): الوجيزة في الدراية
محمود بن علي شيخ الاسلام تبريزي (١٣١٠ ق): رسالة في الدراية و الرجال
علي محمد بن محمد نقوي لکنهويي (١٣١٢ ق): ١. الجوهرة العزيزة في شرح
الوجيزة ٢. سلسلة الذهب في شرح الوجيزة

ميرزا ابو الفضل كلانتر تهراني (١٣١٦ ق): تميمة الحديث في علم الدراية
ميرزا حسين نوري طبرسي (١٣٢٠ ق): تعليقات توضيح المقال
سيد داماد علي رضوي تبريزي نجفي (١٣٣٦ ق): رسالة في الدراية و الرجال
ملا حبيب الله شريف كاشاني (١٣٤٠ ق): الدررة الفاخرة (منظومة في الدراية)
محمد باقر بن مقدس زنجاني نجفي (١٣٤١ ق): رسالة في وجه الحاجة إلى
علم الرجال

مهدى بن علي غريفي بحراني (١٣٤٣ ق): ١. شوارع الرواية إلى مشارع
الدراية ٢. المختصر في الدراية

سيد علي بن محمد حسين شهرستاني (١٣٤٤ ق): الدررة العزيزة في شرح الوجيزة
للشيخ البهائي

عبد الله بن محمد حسن مامقاني (١٣٥١ ق): مقباس الهداية في علم الدراية
محمد باقر آيتي بيرجندی قائني (١٣٥٢ ق): ١. العوائد القروية في شرح الفوائد
الغروية ٢. الفوائد الطوسية و الدروس الرجالية ٣. الفوائد الكاظمية (وجيزة المقال في

الرجال)

سيد حسن صدر كاظميني (١٣٥٤ ق): نهاية الدراية في شرح الوجيزة للشيخ
البهائي

عماد الواعظين حاج عماد فهرسي (١٣٥٥ ق): امان الحثيث في لهو الحديث
كمال الدين ابو الهدى بن ابى المعالى كلباسى (١٣٥٦ ق): ١. الدر الثمين في جملة
من المصنفات والمصنفين ٢. رسالة حول كتاب قرب الإسناد
سيد حسين حسيني سلمى يزدي (بعد از ١٣٥٨ ق): الرسالة العلاجية في علم
الحديث

سيد محمد مولانا تيريزي (١٣٦٣): طريق الهداية إلى علم الدراية
عبد الله بن ابو القاسم موسى بحراني بلادي (١٣٧٢ ق): الكلام الوجيز في تمرين
المستجيز

علامه عبد الحسين اميني تيريزي (١٣٩٠ ق): رسالة في علم الدراية
سيد فتاح حسيني (قرن ١٤ ق): تلخيص المقال في ما له دخل في علم الدراية و
الرجال

محمد ابراهيم بن على كلباسى (قرن ١٤ ق): درر المقال في علمي الدراية و الرجال
حسين بن محمد حسين كاشاني حايري لاجوردى (قرن ١٤ ق): الوجيزة في علم
دراية الحديث (منظومه)

مروج الاسلام على اكبر خراساني (قرن ١٤ ق): هدية المحدثين (هدية المحصلين)

نسخه‌هاى به خط مؤلف

از تعداد ٩٧ عنوان كتاب درايه كه در موضوع درايه معرفى شده نسخه اصل (نسخه
مؤلف) ١٩ كتاب موجود است كه بيست درصد از كل عنوانها را شامل ميشود. كتابهاى
كه نسخه اصل آن موجود است عبارتند از:

١. اصطلاحات المحدثين: محمد زمان بن كلب على ساقى جلاير خراسانى

* تهران، ملك: ١٧٤٢، نسخ، فهرست ملك: ٣٥٥/٥.

٢. الأصول الأربعة: ابو تراب بن محمد موسى اصفهاني

* قم، مرعشى: ٢٠٦٥، نستعليق، فهرست مرعشى: ٧٦/٦.

۳. أنوار البصائر: حسن بن محمد شريف يزدى (شاگرد و حید بهبهانی)
 * قم، مدرسه حجازیها: ۱۷۰ / ۵۷ / ۸۵۰۰، نسخ، فهرست مدرسه حجازیها.
۴. الإيجاز (الوجيزة): محمد جعفر بن سيف الدين شریعتمدار استرآبادی
 * قم، مرعشی: ۳۳۱۱، نستعلیق، فهرست مرعشی: ۹ / ۹۲.
۵. درایة الحدیث: سید حسین بن محمد حسینی
 * قم، مرعشی: ۵۴۶۷، نستعلیق، فهرست مرعشی: ۱۴ / ۲۴۸.
۶. درایة الحدیث (الکلیات الرجالية): سید عبدالله بن محمد رضا شبر حسینی کاظمینی
 * تهران، کتابخانه دکتر علی اصغر مهدوی: ۸۴۸، نسخ نشریه نسخه‌های خطی: ۲ / ۱۴۷.
۷. درایة الحدیث: سید عبدالمجید گروسی طباطبایی همدانی
 * همدان، کتابخانه عندلیب: بدون شماره، نستعلیق.
۸. رسالة في درایة الحدیث: آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی ۱
 * قم، مرعشی: بدون شماره.
۹. الرواشح السماوية في شرح الأحادیث الإمامية: محمد باقر بن محمد حسین حسینی استرآبادی (میر داماد)
 * قم، مرکز احیاء میراث اسلامی: ۲۵۴۷، نسخ فهرست مرکز احیاء: ۷ / مخطوط.
۱۰. سبب اختلاف اخبار: ابو الحسن بن حسین بن نقی گیلانی
 * قم، مرعشی: ۳۸۴۰، نستعلیق فهرست مرعشی: ۱۰ / ۲۲۲.
۱۱. صحة الأصول الأربعة: محسن بن محمد رفیع رشتی اصفهانی
 * قم، مرعشی: ۲۶۵۹، نستعلیق فهرست مرعشی: ۷ / ۲۳۸.
۱۲. العوائد القروية في شرح الفوائد الغروية: محمد باقر بن محمد حسن آیتی بیرجندی
 * قم، مرعشی: ۳۴۰۷، جلد اول از سه جلد، نسخ، فهرست مرعشی: ۹ / ۱۹۰.

۱۳. الفیوضات الالامعة فی حال الکتب الأربعة: محمد باقر بن رضا زند کرمانی

* قم، مرعشی: ۷۳۳۶، نستعلیق، فهرست مرعشی: ۱۹/ ۱۲۷.

۱۴. الکفایة فی علم الدراية: ابو طالب بن ابوالقاسم موسوی زنجانی

مشهد، آستان قدس رضوی: ۱۰۲۱۲، نسخ، فهرست الفبایی آستان قدس:

۴۶۷.

۱۵. لب اللباب فی الدراية و علم الرجال: محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی

* قم، مرعشی: ۵۳۴۴، نستعلیق، فهرست مرعشی: ۱۴/ ۱۳۰.

۱۶. مبدأ الآمال فی قواعد علوم الحدیث و الدراية و الرجال: علی بن محمد جعفر

شریعتمدار استرآبادی

* قم، مرعشی: ۴۶۵۹، نستعلیق، فهرست مرعشی: ۱۲/ ۲۴۴.

۱۷. ملخص المقال فی الدراية و الرجال: سید محمد بن محمود عصار لواسانی

* مشهد، آستان قدس رضوی: ۳۶۳۹، شکسته نستعلیق، فهرست آستان

قدس: ۶/ ۶۲۵.

۱۸. منتقى الآمال فی قواعد علم الرجال: علی بن محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی

* قم، مرعشی: ۳۰۹۰، نسخ، فهرست مرعشی: ۸/ ۳۱۴.

۱۹. الوجیزة فی الدراية و الفوائد الرجالية: عبدالرزاق بن علی رضا قزوینی اصفهانی

حائری همدانی، واعظ، محدث

* قم، دار الحدیث: ۴۹، نسخ، فهرست دار الحدیث

کتابهای چاپ نشده

در موضوع درایه تاکنون، عرصه تحقیق و نشر تراث از رشد چندانی برخوردار نیست و دلیل آن بررسی داده‌های مندرج در فهرستگان است. از تعداد ۹۷ عنوان کتاب درایه که معرفی شده، تعداد ۶۷ عنوان آن تاکنون چاپ و منتشر نشده که حدود هفتاد درصد کل عنوانهای درایه را بالغ می‌گردد. عنوان این کتابها چنین است:

۱. أساس المطالب فی الدراية و المباحث الرجالية: سید محمد بن فرج الله قاضی

دزفولی، (قرن ۱۳ ق)

۲. اصطلاحات حدیث: مؤلف ناشناخته

۳. اصطلاحات المحدثين: محمد زمان بن كلب علي جلاير خراساني كلايي،
متخلص به ساقى (۱۲۸۶ ق)
۴. الأصول الأربعمئة: ابوتراب بن محمد موسى اصفهاني (قرن ۱۳ ق)
۵. اقسام خبر به نظم: مؤلف ناشناخته
۶. أنوار البصائر: حسن بن محمد شريف يزدى (شاگرد وحيد بهبهاني) (زنده در
۱۲۳۳ ق)
۷. الإيجاز (الوجيزة): محمد جعفر بن سيف الدين شريعتمدار استرآبادي
(۱۲۶۳ ق)
۸. تحرير بيان الأخبار التي في أول الاستبصار: سعيد بن هبة الله راوندى، ابو حسين
(قطب الدين) (۵۷۳ ق)
۹. تحفة الإخوان: محمد سعيد واعظ مرندى (قرن ۱۱ ق)
۱۰. ترجمة صفوية في الملة المصطفوية: ميرزا محمود بن على، (قرن ۱۱ ق)
۱۱. تعليقات توضيح المقال: ميرزا حسين بن محمد تقى نورى طبرسى، (۱۳۲۰ ق)
۱۲. تلخيص المقال في ما له دخل في علم الدراية والرجال: سيد فتاح بن اسماعيل
حسينى، (قرن ۱۴ ق)
۱۳. تيممة الحديث في علم الدراية: ميرزا ابو الفضل بن ابو القاسم كلانتر نورى
تهرانى، (۱۳۱۶ ق)
۱۴. تنقيح المقال في كيفية طريق الاستدلال: حسن بن عباس بن محمد على بلاغى
نجفى كربلايى (قرن ۱۲ ق)
۱۵. حاشية جامع المقال للطريحي: سيد جعفر بن حسين خوانسارى، ابو القاسم (جد
صاحب روضات) (۱۱۵۸ ق)
۱۶. الدر الثمين في جملة من المصنفات والمصنفين: ابو الهدى بن ابى المعالى
كلباسى، كمال الدين (۱۳۵۶ ق)
۱۷. الدراية: محمد على نورى (قرن ۱۳ ق)
۱۸. دراية الحديث: سيد حسين بن محمد حسينى، (قرن ۱۴ ق)
۱۹. دراية الحديث (الكليات الرجالية): سيد عبد الله بن محمد رضا شبر حسينى
كاظمينى (۱۲۴۲ ق)

۲۰. درایة الحدیث: مؤلف ناشناخته
۲۱. درایة الحدیث: یکی از شاگردان صاحب قوانین (قرن ۱۳ ق)
۲۲. درایة الحدیث: عبدالمجید گروسی طباطبایی همدانی ، سید (۱۳۱۹ ق)
۲۳. در المقال فی علمی الدرایة و الرجال: محمّد ابراهیم بن علی بن حسین کلباسی (قرن ۱۴ ق)
۲۴. رسالة حول کتاب قرب الإسناد: ابو الهدی بن ابی المعالی کلباسی ، کمال الدین (۱۳۵۶ ق)
۲۵. رساله در اقسام حدیث: مؤلف ناشناخته
۲۶. رساله در درایه: مؤلف ناشناخته
۲۷. رساله در کیفیت عمل به اخبار و ترک کتب اخلاقی صوفیان : مؤلف ناشناخته
۲۸. رسالة الدرایة و الرجال: محمّد حسین بن محمّد علی حسینی مرعشی شهرستانی (قرن ۱۳ ق)
۲۹. الرسالة العلاجیة فی علم الحدیث: سید حسین بن ابوالقاسم حسینی سلمی یزدی ، (بعد از ۱۳۵۸ ق)
۳۰. رسالة فی الدرایة: سید مهدی بن اسماعیل موسوی هروی ، (۱۲۷۰ ق)
۳۱. رسالة فی الدرایة و الرجال: سید علی بن محمّد بن علی رضوی تبریزی نجفی ، داماد (۱۳۳۶ ق)
۳۲. رسالة فی الدرایة و الرجال: محمّد بن احمد بن زین الدین احسائی (قرن ۱۳ ق)
۳۳. رسالة فی الدرایة و الرجال: محمود بن علی شیخ الاسلام تبریزی (۱۳۱۰ ق)
۳۴. رسالة فی علم أصول الحدیث: احمد بن عبد الرضا بصری خراسانی ، مهذب الدین (قرن ۱۱ ق)
۳۵. رسالة فی علم الدرایة: عبدالحسین امینی تبریزی (علامه امینی) (۱۳۹۰ ق)
۳۶. رسالة فی وجه الحاجة إلى علم الرجال: محمّد باقر بن مقدس زنجانی نجفی (۱۳۴۱ ق)
۳۷. سبب اختلاف اخبار: ابو الحسن بن حسین بن نقی گیلانی (قرن ۱۴ ق)
۳۸. سبیل الهدایة فی علم الدرایة (الفوائد الرجالیة): علی بن خلیل بن ابراهیم رازی تهرانی (۱۲۹۶ ق)

٣٩. السراج المنير في الفوائد الرجالية: محمد علي بن محمد باقر هزار جريبي (١٢٤٥ق)
٤٠. سلسلة الذهب في شرح الوجيزة: علي محمد بن محمد بن دلدار علي نقوي لکنهويي (١٣١٢ق)
٤١. سنن الهداية في علم الدراية: محمد بن علي تبينني عاملي (قرن ١١ق)
٤٢. شرح الوجيزة في الدراية: عبد النبي بن مفيد بن حسن شيرازي بحراني (قرن ١٢ق)
٤٣. شوارع الرواية إلى مشارع الدراية: مهدي بن علي غريفي بحراني (١٣٤٣ق)
٤٤. صحة الأصول الأربعة: محسن بن محمد رفيع رشتي اصفهاني (قرن ١٣ق)
٤٥. صفائح الايريز في شرح الوجيز: سيد امجد حسين بن منور علي سونوي اله آبادي ، (قرن ١٣ق)
٤٦. العوائد القروية في شرح الفوائد الغروية: محمد باقر بن محمد حسن آيتي بيرجندی قانني (١٣٥٢ق)
٤٧. الفوائد الطوسية و الدروس الرجالية: محمد باقر بن محمد حسن آيتي بيرجندی قانني (١٣٥٢ق)
٤٨. الفوائد الغروية (عمدة المقال في علمي الدراية و الرجال): سيد ابوطالب بن ابى تراب حسيني مجتهد قانني (١٢٩٣ق)
٤٩. الفوائد الكاظمية (وجيزة المقال في الرجال): محمد باقر بن محمد حسن آيتي بيرجندی قانني (١٣٥٢ق)
٥٠. فوايد متفرقه در درايه: مؤلف ناشناخته
٥١. الفيوضات الالامعة في حال الكتب الأربعة: محمد باقر بن رضا زند کرمانی (قرن ١٤ق)
٥٢. القواميس في الرجال و الدراية: آقا بن عابد بن زاهد شيرواني (فاضل دربندی) (١٢٨٥ق)
٥٣. الكفاية في علم الدراية: عبد الله بن صالح سماهيجي بحراني (١١٣٥ق)
٥٤. الكلام الوجيز في تمرين المستجيز: عبد الله بن ابو القاسم موسوي بحراني بلادي (١٣٧٢ق)

۵۵. مبدأ الآمال في قواعد علوم الحديث و الدراية و الرجال: على بن محمد جعفر شریعتمدار استر آبادی (۱۳۱۵ق)
۵۶. المختصر في الدراية: مهدي بن علي غريفي بحراني (۱۳۴۳ق)
۵۷. المقنعة الأنيسة و المغنية النفيسة: احمد بن عبد الرضا بصري خراساني، مهذب الدين (قرن ۱۱ق)
۵۸. ملخص اسرار اليقين في شرح دراية المتقين: مؤلف ناشناخته
۵۹. ملخص المقال في الدراية و الرجال: سيد محمد بن محمود عصار لواساني، (۱۳۵۶ق)
۶۰. منبع الأحكام (منظومة في الدراية): محمد بن سليمان تنكابني، صاحب قصص العلماء (۱۳۰۲ق)
۶۱. منتقى الآمال في قواعد علم الرجال: على بن محمد جعفر شریعتمدار استر آبادی (۱۳۱۵ق)
۶۲. نهاية الدراية في شرح الوجيزة: محمد بن عنایت احمد کشمیری (۱۲۳۵ق)
۶۴. النهاية في علم الدراية: محمد باقر بن مرتضى بن احمد طباطبائي يزدی (۱۲۹۸ق)
۶۵. الوجيزة: مؤلف ناشناخته
۶۶. الوجيزة في الدراية (الوجيزة في كليات الرجال): ابو الحسن بن حسين يزدی (۱۲۴۴ق)
۶۷. الوجيزة في الدراية: احمد بن مصطفى بن احمد (مولى آقا خوئينى قزوینی) (۱۳۰۷ق)
۶۸. الوجيزة في الدراية و الفوائد الرجالية: عبد الرزاق بن علي رضا قزوینی اصفهانی حائري همداني، واعظ، محدث (۱۳۸۳ق)

تعداد نسخ کتابها

تحليل آماری کتابها از نظر تعداد نسخه‌های شناخته شده از هر کتاب، به چند دليل حایز اهمیت است. مهمترین آن مشخص شدن جایگاه کتابها در میان صاحب نظران و دانشمندان است، بدین گونه که زیاد بودن نسخه‌های خطی یک اثر، نشانه توجّه فراوان

به آن اثر است. در اینجا عنوان کتابها با ذکر تعداد نسخه‌های معرفی شده از هر کدام یاد می‌شود:

۱. الوجيزة في الدراية: شيخ بهایی محمد بن حسين عاملی (۱۰۳۰ق)، ۱۴۳ نسخه.
 ۲. الرعاية في شرح بداية الدراية: شهيد ثانی (۹۶۵ق)، ۹۸ نسخه.
 ۳. الرواشح السماوية في شرح الأحاديث الإمامية: ميرداماد (۱۰۴۰ق)، ۳۶ نسخه.
 ۴. جامع المقال: فخرالدين طريحي (۱۰۸۷ق)، ۳۳ نسخه.
 ۵. لب اللباب في الدراية و علم الرجال: محمد جعفر شريعتمدار استرآبادی (۱۲۶۳ق)، ۲۶ نسخه.
 ۶. بداية الدراية: شهيد ثانی (۹۶۵ق)، ۲۴ نسخه.
 ۷. وصول الأخبار إلى أصول الأخبار: حسين بن عبد الصمد حارثی عاملی (پدر شيخ بهایی) (۹۸۴ق)، ۱۵ نسخه.
 ۸. الإيجاز: محمد جعفر بن سيف الدين شريعتمدار استرآبادی (۱۲۶۳ق)، ۸ نسخه.
 ۹. دراية الحديث (الكليات الرجالية): سيد عبد الله شبر (۱۲۴۲ق)، ۷ نسخه.
 ۱۰. القواميس في الرجال و الدراية: ملا آقا فاضل دربندی (۱۲۸۵ق)، ۵ نسخه.
- چنانکه ملاحظه می‌شود در علم درایه، کتابهای و جیزه شيخ بهایی و الرعاية شهيد ثانی و الرواشح السماوية ميرداماد از کتابهای دیگر بیشتر مورد توجه و عنایت دانشمندان قرار گرفته است. همچنین از ۴۷۹ نسخه شناخته شده برای کتابهای درایه، ۳۹۵ نسخه مربوط به ده عنوان بالا و ۸۴ نسخه متعلق به ۸۷ عنوان باقی است. و از این ۸۷ عنوان، ۲۲ عنوان بین ۲ تا ۴ نسخه داشته و ۱۹ عنوان فقط یک نسخه از آنها تاکنون شناسایی شده و ۴۶ عنوان نسخه‌ای از آنها شناسایی نشده یا نسخه شناخته شده از بین رفته است.

کتابهای مجهول المؤلف

کتابهای ذیل که در بخش درایه معرفی شده‌اند، مؤلف آنها شناخته نشده است:

۱. اصطلاحات حدیث، فارسی؛
۲. اقسام خبر به نظم، فارسی؛

۳. درایة الحدیث ، عربی؛
۴. رساله در اقسام حدیث ، عربی؛
۵. رساله در درایه ،
۶. رساله در کیفیت عمل به اخبار و ترک کتب اخلاقی صوفیان ، فارسی؛
۷. فواید متفرقه در درایه ، فارسی و عربی؛
۸. ملخص اسرار الیقین فی شرح درایة المتقین ، عربی؛
۹. الوجیزة ، عربی .

کتابهای فارسی و عربی

از تعداد ۹۷ عنوان درایه ، ۹ عنوان به فارسی ، یک عنوان به فارسی و عربی و ۸۷ عنوان به عربی است . و این نشان می دهد که این علم ، قبل از این در اغلب موارد ، به عربی تحصیل و تدریس می شده است .

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی